

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ, ЯК ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

У статті надано криміналістичну характеристику злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні, як основа діяльності конвертаційних центрів. Узагальнено статистичні показники фіктивного підприємництва в Україні, визначено особливості створення таких підприємств, їх функціонування. Досліджено та проведено їх класифікацію за метою використання та суб'єктами реєстрації, з'ясовано особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю фіктивних підприємств.

Ключові слова: криміналістична характеристика, фіктивне підприємництво, злочинна діяльність, конвертаційні центри, розслідування.

Е. В. Воробей

Криминалистическая характеристика преступной деятельности фиктивных предприятий в Украине, как основа деятельности конвертационных центров

В статье раскрыта криминалистическая характеристика преступной деятельности фиктивных предприятий в Украине, как основа деятельности конвертационных центров. Обобщены статистические показатели фиктивного предпринимательства в Украине, определены особенности создания таких предприятий, их функционирования. Исследованы и проведена их классификация по цели использования и субъектами регистрации, выяснены особенности расследования уголовных правонарушений, связанных с деятельностью фиктивных предприятий.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, фиктивное предпринимательство, преступная деятельность, конвертационные центры, расследования.

E. Vorobey

Criminological characteristics of criminal activity fictitious companies in Ukraine, as the basis for the activities of conversion centers

In the article the criminalistic characteristics of criminal activities of fictitious companies in Ukraine, as the basis for the activities of conversion centers. The author summarizes the statistical indicators of fictitious business in Ukraine, especially the establishment of such companies and their functioning. Researched and their classification by purpose of use and the subjects of registration and also found features of investigation of criminal offences related to the activities of fictitious companies.

Key words: forensic characterization, fictitious business, criminal activity, converting centers, investigation.

Постановка проблеми та її актуальність.

На сьогоднішній день, попри політичні зміни, боротьбу з корупцією та стремління влади стабілізувати економіку, в Україні й далі діють злочинні схеми відмивання коштів шляхом використання так званих «конвертаційних

центрів», або, як їх ще називають у народі, «фірм-метеликів», які своєю діяльністю завдають державі мільярдних економічних збитків [13].

Розмір грошових коштів, що не сплачуються до державного бюджету при діяльності фіктив-

них підприємств, рахується мільйонами і, навіть, мільярдами гривень (наприклад, у Харківській області у 2013 році викрито «конвертаційний» центр, до якого входило 100 фіктивних підприємств і до бюджету не надійшло понад 1 млрд. грн.) [10].

Аналіз досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток теорії і практики розкриття та розслідування економічних злочинів, зокрема фіктивного підприємництва, зробили такі вчені, як В. В. Білоус, А. Ф. Волобуєв, В. І. Василичук, Л. М. Дудник, В. А. Журавель, О. Г. Кальман, О. С. Користін, В. В. Лисенко, С. С. Чернявський та інші, що створило значне наукове підґрунтя для подальших досліджень. Але варто звернути увагу на те, що цілий ряд важливих для криміналістики, кримінального процесу та правоохоронної практики напрямів цієї проблеми продовжують залишатися недослідженими.

З огляду на це головною **метою** даної наукової статті є виявлення існуючих проблем розслідування злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні, а також розроблення пропозицій можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Зростання економічної злочинності та корупції суттєво заважають розвитку країни. Ці явища негативно впливають на авторитет органів державної влади, підривають довіру населення до демократичних інститутів, а зрештою – загрожують національній безпеці України, ускладнюючи відносини на міжнародному рівні. Упродовж 2012-2016 рр. щорічно в державі реєструють від 8 до 9 тис. злочинів у сфері господарської діяльності та від 16 до 18 тис. службових злочинів, викривають 150-170 організованих злочинних груп економічної спрямованості, збитки від яких збільшилися майже у шість разів (від 38 млн. грн. у 2012 р. – до 213 млн. грн. у 2016 р.) [7, с. 239-240; 11].

При виявленні і розслідуванні економічних злочинів досить часто встановлюється, що обов'язковим елементом їх механізму виступає фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України). Цей злочин за своєю сутністю є підпорядкованим і може бути пов'язаним із вчиненням і приховуванням багатьох економічних злочинів,

безпосередньо спрямованих на одержання матеріальної вигоди. В криміналістичній літературі фіктивне підприємництво пов'язується з розкраданням державного або колективного майна, ухиленням від сплати податків, незаконним отриманням і використанням кредитів та іншими злочинами [8, с. 54; 1, с. 12-13]. Достатньо глибоко діяльність фіктивних фірм проаналізована через механізм ухилення від сплати податків [3, с. 79].

Визначальною особливістю фіктивних підприємств є те, що вони реверсивно спрямовують рух товарно-грошових потоків з легальної до тіньової економіки та у зворотному напрямку, залежно від поточних потреб їх власників. Фіктивні фірми, що діють під оболонкою легальних підприємницьких структур, на сьогодні залишаються найбільш поширеними інструментами для відмивання «брудних» грошей [4, с. 170-171]. Протиправна діяльність, пов'язана з проведенням незаконних конвертаційних операцій, на сьогодні є одним із найперспективніших шляхів для «відмивання» значних коштів представниками злочинних угруповань [6, с. 250]. Тому особливої уваги, насамперед, потребує дослідження взаємозв'язку фіктивного підприємництва з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, місця і ролі фіктивних підприємств у механізмі легалізації злочинних доходів. Близько 90 % виявлених у зазначений період фіктивних фірм (щороку їх викривають до 30 тис.) [7, с. 240; 11] створювались для вчинення кримінальних правопорушень економічної спрямованості, що свідчить про дедалі активніші спроби злочинних груп надати законного вигляду тіньовим прибуткам.

Необхідно погодитися з думкою С. С. Чернявського стосовно того, що масштаби криміналізації та корумпованості українського суспільства сягають критичної межі, за якою настає втрата важелів керування державою з боку легітимної влади, що становить загрозу національним інтересам і національній безпеці держави [14, с. 6]. Матеріали судової практики свідчать, що корупційні дії вчиняють особи, на яких відповідно до чинного законодавства покладено обов'язки щодо протидії злочинності.

З огляду на результати узагальнення слідчої та судової практики, під час досудового розслідування фіктивного підприємництва трапляються прорахунки та упущення, обумовлені, насамперед, складністю доказування події кримінального правопорушення та причетності до нього конкретних осіб. Серед проблем, що потребують наукового та практичного розв'язання, найсуттєвіші пов'язані зі збиранням, перевіркою та оцінкою доказів у провадженнях цієї категорії [5, с. 415].

На основі проведеного авторського дослідження, незаконні фінансові операції, у яких використовуються фіктивні фірми, поділено на дві групи залежно від мети такого використання: 1) виведення коштів у «тіньовий» сектор економіки шляхом: легалізації реально існуючим суб'єктом господарювання товарно-матеріальних цінностей, фактично придбаних за готівку; коригування ціни товарно-матеріальних цінностей, фактично придбаних як за готівку (неофіційно), так і за безготівковий розрахунок (офіційно), з метою збільшення сукупних валових витрат реального суб'єкта господарювання з відповідним скороченням об'єкта оподаткування; прямого коригування сукупних валових витрат реального суб'єкта господарювання з метою скорочення об'єкта оподаткування без фактичного отримання товарів (робіт, послуг); конвертації грошових коштів з метою їх подальшого використання у різних сферах, у тому числі для придбання товарів і послуг за готівку; 2) відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, через: використання схем (ланцюгів) руху товарів, у яких поміж реальними суб'єктами господарювання розташовано фіктивну фірму, через яку спрямовується рух товарів, з метою коригування їх кінцевої вартості; документальне оформлення витрат товарів, які фактично були реалізовані за готівку; коригування цін реально діючих суб'єктів господарювання у випадках, якщо товари їм реалізуються неофіційно за більш високою ціною, водночас оформлення витрат здійснюється на фіктивну фірму за більш низькою ціною з метою скорочення офіційно отриманого сукупного валового доходу та зменшення податкових зо-

бов'язань; легалізації коштів, що перебувають у тіньовому обігу, з метою офіційного інвестування, капіталовкладень, придбання нерухомості, цінних паперів тощо.

Усі фіктивні підприємства мають однакові цілі й завдання, і розрізняються лише способом реєстрації. Важливим для характеристики фіктивного підприємництва в механізмі фінансового шахрайства є визначення типів відповідних суб'єктів. У діяльності контролюючих і правоохоронних органів умовно виділяється два, в окремих випадках три, різновиди (види суб'єктів (підприємств), які беруть участь у тіньовому обігу. Першу групу становлять фіктивні фірми, з використанням яких здійснюється зменшення об'єктів оподаткування і вчинення інших злочинів. Другу і третю групи, відповідно, становлять «транзитні» фірми і «конвертаційні» центри («податкові ями»). За змістом виділена перша група фіктивних підприємств від третьої практично нічим не відрізняється. Практика Державної фіскальної служби [12] свідчить, що «конвертаційні» центри («податкові ями») мають більш складну структуру організації управління злочинним бізнесом і розподіл злочинних ролей («керівник», «диспетчер», «дилер», «юрист» тощо). Використання фіктивних фірм і «конвертаційних» центрів має однакову мету – перенесення податкових обов'язків на фіктивні підприємницькі структури та переведення в готівку грошових коштів. У зазначених випадках використовуються розрахункові рахунки фіктивних підприємств, які відкриті на підставних осіб, за загубленими документами тощо. Тому виділення фіктивних фірм і окремо «конвертаційних» центрів є необґрунтованим та умовним.

Матеріали узагальнення дозволяють обґрунтовано виділити ще одну злочинну ланку у фінансових схемах (злочинних технологіях) суб'єктів підприємництва, яка виконує функції прикриття злочинної діяльності і протидії правоохоронним органам у виявленні фактів ухилення від сплати податків та інших кримінальних правопорушень. Важливим у цих випадках є «пом'якшення» впливу правоохоронних і контролюючих органів на легальних суб'єктів

підприємництва, які користуються послугами фіктивних підприємств. Йдеться про перший тип таких підприємств – «буферні підприємства» («фірми-прокладки», «транзитні підприємства»), що не несуть значних податкових навантажень. Вони документально оформлюють отримання незначного доходу, є нібито посередниками між реальним суб'єктом підприємництва і фіктивною фірмою. Тіньовий дохід (від 2 до 40 %) [12] вони отримують від суми угоди. На розрахункових рахунках цих підприємств накопичуються грошові кошти, що надійшли від фіктивних фірм. Другий тип, підприємства, що не пройшли державної реєстрації або зареєстровані в податковому органі з порушенням чинного порядку. Засновниками цих фірм, як правило, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди), які не причетні до фактичної діяльності підприємства. Зазначені особи за незначну винагороду погоджуються відкрити на своє ім'я підприємство (здебільшого не усвідомлюють протиправний характер своїх дій). Виконавши всі необхідні формальності з постановки підприємства на податковий облік, відкриття рахунків у банківських установах, надалі цих осіб усувають від контролю за діяльністю новоствореної фірми.

Фіктивне підприємництво може бути виражене в одній із двох дій: 1) створення юридичної особи будь-якої організаційно правової форми – суб'єкта підприємницької діяльності; 2) придбання такої юридичної особи. Ознаками злочину є: 1) створення суб'єкта підприємницької діяльності. На цьому етапі злочину здійснюються усі дії, необхідні для державної реєстрації, відкриття банківських рахунків та отримання ліцензій на здійснення певних видів господарської діяльності; 2) невиконання створеною юридичною особою відповідної діяльності з виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг або імітація подібної діяльності; 3) вчинення під виглядом та від імені даної організації різноманітних дій, спрямованих на досягнення злочинних результатів; 4) настання негативних наслідків, причинно пов'язаних зі створенням фіктивної підприємницької структури та її незаконною діяльністю [8, с. 207-208].

Ключовою характеристикою аналізованого посягання на сьогодні слід відзначити підпорядкованість офіційно відображеної в установчих документах і, можливо, фактично здійснюваної діяльності конкретним незаконним цілям.

Невід'ємною складовою фіктивного підприємництва є фіктивний суб'єкт підприємницької діяльності – юридична особа. Спроби визначити у вітчизняній юридичній літературі поняття «фіктивне підприємство» в основному зводилися до перерахування окремих ознак, що свідчать про «фіктивність» суб'єкта підприємництва. Існуючі точки зору можна умовно розподілити на дві групи. Прибічники першої помилково припускають віднесення до числа фіктивних підприємств і тих суб'єктів підприємницької діяльності, що не зареєстровані у встановленому законодавством порядку. Таким чином вони необґрунтовано розширюють коло фіктивних суб'єктів підприємництва, відносячи до їх числа і підприємства, які взагалі не проходять державну реєстрацію, у дійсності не існують і функціонують на підставі підроблених документів – так звані неіснуючі підприємства. Інші практичні і наукові діячі, не заперечуючи, що в процесі створення або придбання суб'єкта підприємництва злочинцями можуть бути використані сфальсифіковані документи, наполягають на тому, що фіктивною може бути визнана лише та юридична особа, яка офіційно зареєстрована в якості суб'єкта підприємницької діяльності. Придбання суб'єкта підприємницької діяльності також вимагає наявності такого суб'єкта [5, с. 418-419; 8, с. 209; 14, с. 48;]. На нашу думку, така позиція є найбільш обґрунтованою і відповідає чинному законодавству України.

У свою чергу, В. В. Лисенко також припустив існування такої форми прояву фіктивного підприємства як «наявність підробленої печатки (штампу) на ім'я існуючої чи неіснуючої фірми. Печатка може бути спеціально виготовлена, украдена, випадково знайдена. Така «фірма» не проходить процедури державної реєстрації та не занесена до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України в органах статистики» [9, с. 79-80]. Однак, здійснивши ре-

тельний аналіз досліджуваного явища, В. В. Лисенко дійшов висновку, що фіктивне підприємство необхідно розглядати тільки в межах існуючих суб'єктів підприємництва. Це означає, що фіктивним може бути визнано лише підприємство, яке пройшло відповідну державну реєстрацію, хоча й з використанням фіктивних даних, які дозволяють приховати дійсну інформацію про осіб, що створили підприємство та здійснюють керівництво суб'єктом підприємництва [9, с. 83].

При розслідуванні фіктивного підприємництва, перш за все, необхідно з'ясувати ряд таких положень: а) сферу підприємницької діяльності, у якій скоєно злочин, коло учасників та їх кваліфікацію; б) вивчити статут підприємницької структури (засновницькі документи) і закони України, що регулюють діяльність такого виду підприємництва. При вивченні слід звернути увагу на умови діяльності, звітність, особливості контролю, документообігу тощо; в) конкретною умовою розслідування кожного випадку фіктивного підприємництва є з'ясування характеру протиправної дії (чи бездіяльності) причетних до злочину осіб, яку заподіяли шкоду державним і суспільним інтересам або інтересам і правам громадян, що охороняються законом; г) необхідно встановити вину осіб. Фіктивне підприємництво відбувається тільки з прямим умислом, тому, проводячи комплекс слідчих дій, потрібно довести навмисність здійснення фіктивного підприємництва; д) повинен також бути установлений причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) осіб та їх наслідками. Потрібно точно встановити роль особи у тому чи іншому процесі, взаємозв'язок її дій (бездіяльності), результатів, характеру, причинної необхідності чи казуальності наслідків; е) будь-який злочин у підприємстві передбачає наслідки, що проявляються в заподіянні, як правило, значної шкоди; ж) спільним при розслідуванні фіктивного підприємництва є також те, що вони часто бувають пов'язані з іншими злочинами (ст. 190, 201, 202, 203, 209, 212, 218, 222, 223 та інші). Усі ці кримінально-правові й криміналістичні явища становлять систему обставин, які потріб-

но встановити при розслідуванні фіктивного підприємництва.

Висновки. Таким чином, злочини, що вчинюються з використанням фіктивних підприємств, набули масштабів, що дедалі більше становлять загрозу економічній безпеці України, оскільки багато в чому завдяки цій технології певна частина капіталу держави перебуває в тіньовому обігу. Фіктивне підприємництво набуло розповсюдження не лише у фінансовій сфері, а й в інших базових галузях економіки – паливно-енергетичному комплексі, вугільній та металургійній промисловості, агропромислому комплексі. За даними вітчизняних фахівців-економістів, понад 25 % фірм, що створюються в Україні, призначені для використання в неконтрольованій економіці. Щороку лише фіскальною службою виявляють до 20 тис. фіктивних фірм [12].

Література

1. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. В. Білоус. – Х., 2004. – 20 с.
2. Білоус В. В. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування): довід. слідчого / В. В. Білоус, В. Ю. Шепітько. – Х.: Одиссей. – 2007. – 184 с.
3. Дудник Л. М. Фіктивне підприємництво, шляхи боротьби з ним: [навчальний посібник] / Л. М. Дудник, В. І. Василичук, Ю. В. Опалинський, Д. Г. Мулявка. – Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2005. – 194 с.
4. Журавель В. Фіктивні підприємства у механізмі легалізації «брудних» коштів / В. Журавель, В. Білоус // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 3 (38). – С. 169-180.
5. Заремба М. О. Проблемні питання розслідування справ про фіктивне підприємництво / М. О. Заремба // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 414-420.
6. Користін О. Є. Окремі аспекти діяльності слідчих та оперативних працівників щодо виявлення та розслідування легалізації (відмивання)

доходів, одержаних злочинним шляхом / О. Є. Користін, О. В. Тихонова // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 249-254.

7. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002-2014 рр.): [монографія] / О. Г. Кулик, І. В. Наумова, А. А. Бова. – К.: ДНДІ МВС України, 2015. – 364 с.

8. Лисенко В. В. Фіктивні підприємства у механізмі злочинної діяльності / В. В. Лисенко, В. Г. Петросян // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2012. – № 4 (59). – С. 204-210.

9. Лысенко В. В. Фиктивные фирмы: криминалистический анализ / В. В. Лысенко. – К.: Парламентское изд-во, 2002. – 112 с.

10. На Харківщині ліквідовано конвертцентр з обігом 1 млрд грн. / Прес-служба ДФС у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.sfs.gov.ua/>

11. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

12. Результати діяльності Державної фіскальної служби України у 2010-2016 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-rezalt/>

13. Фантомний бізнес конвертаційних центрів / ЗІК. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/12/07/fantomnyu_biznes_konvertatsiynih_651673

14. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування / С. С. Чернявський. – К.: Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с.

References

1. Bilous V. V. Problemy metodyky rozsliduvannja fiktyvnogo pidpryjemnytva: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.09 / V. V. Bilous. – H., 2004. – 20 s.

2. Bilous V. V. Fiktyvne pidpryjemnytvo (kryminalistychna harakterystyka ta programa rozsliduvannja): dovid. slidchogo / V. V. Bilous, V. Ju. Shepit'ko. – H.: Odissej. – 2007. – 184 s.

3. Dudnyk L. M. Fiktyvne pidpryjemnytvo, shljahy borot'by z nym: [navchal'nyj posibnyk] / L. M. Dudnyk, V. I. Vasylynchuk, Ju. V. Opalyns'kyj, D. G. Muljavka. – Irpin': Nac. akad. DPS Ukrai'ny, 2005. – 194 s.

4. Zhuravel' V. Fiktyvni pidpryjemstva u mehanizmi legalizacii' «brudnyh» koshtiv / V. Zhuravel', V. Bilous // Visnyk Akademii' pravovyh nauk Ukrai'ny. – 2004. – № 3 (38). – S. 169-180.

5. Zarembo M. O. Problemni pytannja rozsliduvannja sprav pro fiktyvne pidpryjemnytvo / M. O. Zarembo // Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. – 2013. – № 1. – S. 414-420.

6. Korystin O. Je. Okremi aspekty dijial'nosti slidchyh ta operatyvnyh pracivnykiv shhodo vyjavlennja ta rozsliduvannja legalizacii' (vidmyvannja) dohodiv, oderzhanyh zlochyynnym shljahom / O. Je. Korystin, O. V. Tyhonova // Jurydychnyj chasopys Nacional'noi' akademii' vnutrishnih sprav. – 2013. – № 1. – S. 249-254.

7. Kulyk O. G. Zlochyinnist' v Ukrai'ni: faktory, tendencii', protydija (2002-2014 rr.): [monografiya] / O. G. Kulyk, I. V. Naumova, A. A. Bova. – K.: DNDI MVS Ukrai'ny, 2015. – 364 s.

8. Lysenko V. V. Fiktyvni pidpryjemstva u mehanizmi zlochyynnoi' dijial'nosti / V. V. Lysenko, V. G. Petrosjan // Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu DPS Ukrai'ny. – 2012. – № 4 (59). – S. 204-210.

9. Lysenko V. V. Fiktivnye firmy: kriminalisticheskij analiz / V. V. Lysenko. – K.: Parlamentskoe izd-vo, 2002. – 112 s.

10. На Харківщині ліквідовано конвертцентр з обігом 1 млрд грн. / Прес-служба ДФС у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.sfs.gov.ua/>

11. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

12. Результати діяльності Державної фіскальної служби України у 2010-2016 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-rezalt/>

Воробей О. В.

13. *Fantomnyj* biznes konvertacijnyh centriv / ZIK. – 2015 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zik.ua/news/2015/12/07/fantomny_biznes_konvertatsiynyh_651673

14. *Chernjavs'kyj* S. S. Finansove shahrajstvo: metodologichni zasady rozsliduvannja / S. S. Chernjavs'kyj. – K.: Haj-Tek Pres, 2010. – 624 s.